

УДК 1(091):929

Менжулін В. І.

**ЩОДО МЕТОДОЛОГІЧНИХ ЗАСАД
ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОЇ БІОГРАФІСТИКИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ
КАФЕДРИ ФІЛОСОФІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА НАУКМА)**

Автор розвиває свою раніше висунуту тезу, згідно з якою на кафедрі філософії та релігієзнавства НаУКМА існує плідна традиція здійснення філософсько-біографічних розвідок. Цю тезу підтверджують результати аналізу статей, що були надруковані в періодичних виданнях кафедри починаючи з 1996 р. Особливу увагу приділено методологічним засадам, які допомагають дослідникам розвивати історико-філософську біографістику як одну з форм історико-філософського пізнання.

Ключові слова: історія філософії, історіографія філософії, методологія, біографічний підхід, культурологічний підхід, новий історизм, усна історія.

У нашій статті, опублікованій кілька років тому [33], значну увагу було приділено визначенню поглядів щодо біографічного аспекту історико-філософського дослідження, репрезентованих у спадщині відомого українського історика філософії, першого завідувача кафедри філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» Вілена Горського (1931–2007). Як ми спробували показати, своїм науковим доробком він заклав міцні теоретико-методологічні підвалини для розвитку біографічних студій на ниві історії філософії. Також ми помітили, що чимало прикладів методологічно обґрунтованого й евристично плідного застосування індивідуально-біографічних сюжетів в історико-філософських розвідках можна виявити й у працях сучасних українських дослідників, зокрема учнів і колег В. Горського по кафедрі філософії та релігієзнавства НаУКМА. Щоб підтвердити це спостереження, ми здійснили стислий огляд біографічних тем і сюжетів у статтях, що були опубліковані у двох періодичних виданнях кафедри – «Наукових записках» і «Магістеріумі» (далі – НЗ і М відповідно). Мета пропонованої статті – істотно розширити й поглибити цей огляд, залучивши низку нових прикладів

та уважніше проаналізувавши ті методологічні засади, що сприяють легітимації біографічного підходу й роблять його застосування ефективнішим.

Чому виникає питання щодо легітимації? На перший погляд, жодних проблем із цим не існує. На сторінках НЗ і М, як і в багатьох інших філософських виданнях, міститься чимало інформації про обставини життя того чи того філософа. Проте з визнанням такої інформації власне філософською та її систематичним залученням до історико-філософського дослідження є певні труднощі. Наприклад, згадаємо статтю Степана Кошарного, опубліковану ще в першому випуску М. Розмірковуючи, чому в Едмунда Гуссерля, який розпочинав із жорсткого логіцизму й антиісторизму, з роками виник глибокий інтерес до історичної проблематики, український дослідник стверджує, що історик філософії не має права зупинятися на виявленні зовнішніх, нефілософських причин цього повороту (скажімо, на тому, що Е. Гуссерль пережив прихід до влади нацистів), адже його завдання – з'ясувати й показати, як потреба осмислення феномену історії визрівала всередині самого феноменологічного проекту [21, с. 10–11].

Схожий хід думки (визнання чинників, що традиційно асоціюються з біографією, зовнішніми і, відповідно, другорядними для історії філософії) доволі поширений. Не в останню чергу саме цим зумовлено те, що у статтях одразу кількох викладачів НаУКМА помітні спроби ретельного методологічного обґрунтування і систематичного розроблення такого підходу, в рамках якого біографічні аспекти перетворюються із зовнішніх, другорядних, на внутрішні, невід’ємні чинники історії філософії. Так, на думку В. Горського, протиставлення «систематичної» (зорієнтованої на загальнозначуще, універсальне) і «сингулярної» (тобто персоналізованої) моделей розуміння історії філософії «призводить до пригнічення власне історії філософії, створюючи реальну загрозу її самознищення» [9, с. 4]. Розвиваючи ідею відомого французького історика філософії першої половини ХХ ст. Еміля Брейє про три типи історико-філософського дослідження, В. Горський говорить про «історію філософської думки» (філософські ідеї в культурі), «історію філософської теорії» (академічна, «шкільна» філософія) та «історію філософів». Принципово, що саме історія філософів, яка «відтворює поле історії філософії як простір взаємодії особистостей – персонажів цієї історії» [9, с. 3], є завершальною, інтеграційною фазою історико-філософського аналізу [9, с. 6]. Невід’ємну належність такого феномену, як філософське життя, до компетенції історико-філософської науки всебічно обґрунтовано в методологічно важливій статті Івана Лисого [25]. Підтримуючи «актуальність наголошеного В. Горським “культурологічного” бачення філософії та її історії», науковець показує, що історики філософії не зобов’язані «замикатися на динаміці філософських ідей, поглядів, систем», натомість можуть спрямовувати «увагу на вивчення філософсько-культурних процесів та актів як у їхніх історичних, так і в особистісних вимірах» [25, с. 22]. Аналогічну настанову розвиває Марина Ткачук, яка наголошує, що, «переносючи центр уваги на особистісний вимір філософії та її історії й вимагаючи розгляду ідей певного мислителя через призму його особистості, в якій сфокусовані культурно-історичні й теоретичні детермінанти їхнього розвитку», культурологічний підхід, що зародився ще в ХІХ ст. (як альтернатива гегельянській моделі історіографії філософії), «став переконливим свідченням гуманістичного повороту в історико-філософській науці» [50, с. 20].

Здавалося б, сказаному вище різко суперечить теза Юрія Сватка, який вважає, що історію філософії треба будувати, використовуючи в ролі

вихідного методологічного принципу дослідницьку максиму «Подивись на Абсолют!» [45, с. 8]. Однак насправді такий аспект історії філософії, як життя філософа, навіть з точки зору Абсолюту – аж ніяк не зовнішній. Річ у тім, що результат багаторічних старань цього автора – докладно розроблена й розлого викладена в низці статей оригінальна модель періодизації всієї європейської філософії як єдиного культурного проекту – одним із ключових моментів передбачає визначення європейської філософії як життєвої справи (див., напр.: [47, с. 3]). На переконання Ю. Сватка, «інакше й не може бути, бо що таке філософія, як не усвідомлення досвіду в поняттях з його подальшим втіленням у конкретних настановах і просто-таки зразках мудрого життя?» [46, с. 9]. Під таким кутом зору історія філософії постає як динамічна лінія історико-філософських епох, які змінюють одна одну й кожна з яких характеризується своїм специфічним типом мудрого життя й відповідним типажем зорієнтованого на досягнення такого життя філософа: мудрець (Античність), боголюбець (Середньовіччя), автор-творець (Ренесанс), учений (Новий час) і гравець (Новітній час) [46, с. 12].

Автор цих рядків також присвятив чимало часу та доклав багатьох зусиль, аби продемонструвати, що антибіографізм (радикальне вилучення особистісних, біографічних чинників з історії філософії) і компартменталізм (прагнення досліджувати біографії філософів і власне філософію максимально відокремлено одне від одного), з одного боку, виникли зовсім не на порожньому місці, а з другого – можуть бути подолані. Основною причиною популярності таких поглядів є той факт, що тривалий час біографічний підхід асоціювався з догматичним використанням специфічної методики, яка полягала в однозначно-каузальному поясненні вчення філософа шляхом редукції його ідей до певних біографічних чинників (передусім психопатологічних¹). Утім, «саме на контрасті з такою глобальною пасткою біографічного дослідження, як редукціоністське пояснення, розкривається його ключова методологічна настанова: будь-який біографічний матеріал (зокрема й психолого-психіатричний, біологічний, соціально-політичний тощо) має сенс в історико-філософському дослідженні лише тоді, коли використовується не для пояснення

¹ Пошуки шляхів подолання психобіографічного редукціонізму висвітлено в спеціальній статті [34]. Зняття утруднень, що постають перед історико-філософською біографістикою у світлі такого міцного антибіографічного чинника, як теза про «смерть автора», присвячено статтю [35].

ідей філософів, а для прояснення, причому не стільки окремо взятих ідей, скільки усїєї постаті філософа, яка є дуже складною і далеко не односпрямованою взаємодією життєвих і теоретичних чинників» [31, с. 24]. Окрім того, у деяких наших статтях спеціально проаналізовано, яке значення надавали біографічному підходу і як реалізовували його на практиці такі відомі мислителі й історики філософії, як Хана Арендт [38], Карл Ясперс [32]², Олексій Лосєв [28] та Арсеній Гулига [29].

Перед дослідниками, які зосереджуються не так на загальній історії філософії, як на біографіях її окремих представників, зазвичай відкриваються вельми неочікувані міждисциплінарні зв'язки. Філософи впродовж свого життя займаються не лише філософією, тоді як до останньої нерідко причетні й ті, кого до філософського цеху зараховувати не прийнято. Одним із напрямів у сучасній історіографії, який дає цій кореляції розгорнуте методологічне обґрунтування, є новий історизм, адже його представники виступають за здійснення дослідження як на інтертекстуальному та дискурсивному, так і на біографічному рівні, а також схильні «розглядати в нерозривній єдності на перший погляд цілком різнорідні сфери діяльності, у тому числі й такі, як, наприклад, наука та політика або, скажімо, медицина та філософія» [37, с. 72]. Наведену цитату взято зі статті, присвяченої постаті впливового київського психіатра кінця XIX – початку XX ст. Івана Сікорського, який зажив недоброї слави через антисемітську експертизу у справі Бейліса. Як показує біографічний аналіз, виконаний з позицій нового історизму, цей вчинок визнаного вченого, який він здійснив наприкінці життя, дивує лише за умови поверхового ознайомлення з його біографією. Насправді в цій експертизі нічого особливо дивного не було, адже її автор дотримувався стійкого й доволі розвиненого расистського світогляду, одним із джерел якого слугувала далеко не завжди компетентна рецепція популярних у відповідну добу наукових і філософських уявлень, зокрема й тих, що розвивалися в рамках філософського позитивізму. В іншій статті, присвяченій І. Сікорському, показано, що для кращого розуміння його особистості, світогляду й діянь потрібно врахувати те, як їх сприймали й оцінювали не тільки його

колеги-психіатри, а й такі, здавалося б, надзвичайно далекі від основної сфери його діяльності постаті, як Лев Толстой і Василь Розанов [30].

Властива новому історизмові схильність комбінувати різні типи дослідження й «розглядати в нерозривній єдності на перший погляд цілком різнорідні сфери діяльності» відображає ширшу тенденцію, характерну для усїєї сучасної історіографії, зокрема й історіографії філософії. Ідеться про принциповий методологічний плюралізм, який конкретизується не лише як істотне розширення діапазону тем і стратегій дослідження, а і як припущення смислової плюральності, що внутрішньо притаманна кожному філософському тексту й передбачає множинність його можливих інтерпретацій. У світлі основної теми цієї статті примітно, що, розмірковуючи над тим, чи можна стримати дію подібних деконструктивістських тенденцій певними «контрзаходами», Світлана Кузьміна пропонує відмовитися від абстрактного, знеособленого аналізу історико-філософського матеріалу і спробувати зосередитися на поглибленому дослідженні спадщини окремого мислителя, пов'язавши при цьому історію та філософію психологічною ниткою [22, с. 6].

Схожа настанова помітна й у статті Івана Гетмана. Порівнюючи два дуже різні погляди на філософію Фрідріха Ніцше, що їх запропонували Лев Шестов і Дмитро Чижевський, він віддає перевагу першому – заснованому на специфічній методології «мандрування душами» (котру Микола Бердяєв порівнював із психоаналізом Зигмунда Фрейда): «Якщо Л. Шестов перейнятий насамперед особистістю філософа, то Д. Чижевський, докладно досліджуючи твори Ф. Ніцше й виявляючи при цьому надзвичайно цікаві історико-філософські паралелі, залишається цілковито байдужим до особистості Ф. Ніцше, до трагедії його життя» [4, с. 72]. Разом з тим автор публікації визнає, що метод Шестова важко визнати універсальним, «адже здатність до “мандрування душами”, до проникнення у потаємні думки автора... є надзвичайно рідкісним даром, наявним далеко не в кожного дослідника» [4, с. 72], а окрім того, як показано на прикладі застосування цього підходу до осмислення особистості і творчості Федора Достоєвського, «аналізуючи погляди інших мислителів, він [Шестов] намагався насамперед увиразнити свої думки, свій світогляд, власне бачення проблем людського буття» [5, с. 82]. Варто зазначити, що С. Кузьміна, прихильниця певної «психологізації» історико-філософської методології, теж усвідомлює, що цей підхід не дасть змоги позбавитися

² Про те, що в біографії самого К. Ясперса неможливо не помітити глибокої духовної цілісності, йдеться у статті [17]. Іншу статтю тієї самої авторки [16] присвячено історико-філософській концепції цього мислителя й, зокрема, тому, яке велике значення в її межах відведено особистісним, індивідуальним аспектам філософування.

певного релятивізму й плюралізму, оскільки однозначної «рецептури впровадження здобутків психології в історико-філософських інтерпретаціях ніколи не з'явиться» [22, с. 7].

Натомість ще один приклад методологічної ефективності нового історизму знаходимо у статті Людмили Пастушенко, присвяченій Петрові Кудрявцеву [39]. Завдяки широкому використанню різноманітних прийомів інтертекстуального та дискурсивного аналізу (які уможливають розімкнення меж як численних написаних ним текстів, так і різних жанрів, у яких він працював) перед читачем відкривається надзвичайно насичена інтелектуальна біографія цього останнього професора філософії КДА, в якій знайшлося місце не тільки для історико-філософських студій, а й для творів релігійно-філософської та літературознавчої тематики. З точки зору історико-філософської біографістики методологічно цінними й досі актуальними є також деякі погляди та практичні кроки П. Кудрявцева. По-перше, дослідник був переконаний у тому, що російська філософія «розкривається через особистість і в особистості» її творців [40, с. 54]. По-друге, створення ним філософських портретів численних представників київської духовно-академічної філософії стало елементом такої специфічної практики історико-філософської комеморації, як написання некрологів, що розміщувалися в «Трудах Київської Духовної Академії». Як показує сучасна дослідниця спадщини П. Кудрявцева, «уважне ознайомлення з цими працями дає змогу побачити, що перед нами не звичайні некрологи, а повноцінні наукові розвідки, у яких не лише висвітлено життєвий і творчий шлях низки київських духовно-академічних мислителів, а й здійснено першу спробу фахового осмислення їхнього філософського та педагогічного доробку. Ця обставина змушує зупинитися на цих “некрологах” детальніше» [41, с. 69]. Тож діяльність П. Кудрявцева можна розглядати як своєрідну прелюдію до повномасштабного відтворення історії київської академічної філософії в особах (тобто з особливим інтересом до біографій її представників), яке здійснюють сучасні киево-могилянські науковці. Якщо сам П. Кудрявцев намагався прищепити своїм студентам інтерес до постатей старших колег, «долучаючи їх до вивчення київської духовно-академічної традиції філософування», то сучасні вітчизняні дослідники, «відтворюючи біографічні факти і змальовуючи особистісні портрети представників київської духовно-академічної філософії ХІХ – початку ХХ ст.», часто посилаються на присвячені їм нариси Кудрявцева [41, с. 68].

Чимало методологічно значущих положень і конкретних філософсько-біографічних матеріалів знаходимо й у статтях М. Ткачук. У біографічному нарисі про В. Горського³ вона, зокрема, зазначила, що досвід, набутий ним ще за радянських часів, зі здобуттям Україною незалежності «неабияк сприяв поступовій переорієнтації української історико-філософської науки від натуралізації до гуманізації, перенесенню центру її уваги на особистісний вимір філософії та її історії» [49, с. 92]. Об'єктом уваги М. Ткачук не раз ставали й біографії інших вітчизняних філософів. Наприклад, 1998 р. вона вперше опублікувала важливі матеріали щодо біографії Василя Зеньковського, які до того припадали пилом в архівах [18], а також присвятила київському періоду творчості цього мислителя окрему статтю, в якій переконливо показала, що витoki історико-філософських і філософсько-педагогічних розвідок, здійснених ним у післяреволюційні часи, насправді варто шукати в його діяльності в дореволюційному Києві (коли, як помилково прийнято вважати, Зеньковський цікавився винятково психологією) [51]. Залучення до наукового обігу низки архівних джерел, що стосуються біографії Сильвестра Гогоцького, дало М. Ткачук змогу подолати ідеологічні штампи, що панували за радянських часів у зв'язку із постаттю та філософською спадщиною цього видатного представника київської філософської школи дожовтневої доби [52].

Як засвідчує досвід учнів та колег М. Ткачук, аналогічні прориви можливі й у вивченні життя і діяльності багатьох інших вітчизняних філософів. Так, залучення архівних матеріалів сприяє реконструкції життєвого й професійного шляху Василя Екземплярського й проясненню того, як у його діяльності відобразилися процеси, що відбувались у КДА на початку ХХ ст. [10; 11]. Робота з архівними документами допомагає скласти чіткіше уявлення щодо основних етапів інтелектуальної біографії Д. Чижевського [2; 3]. Біографічні аспекти діяльності Памфіла Юркевича відіграють значну роль у контексті визначення його місії та статусу в рамках української філософської культури [23]. Широкий інтелектуально-біографічний огляд, що передбачає аналіз не лише академічної діяльності у зрілі роки, а й ранніх етапів життя, дає можливість краще усвідомити всю глибину історико-філософських інтересів Сергія Трубецького [1]. Використання

³ Важлива інформація біографічного характеру міститься й в інтерв'ю із самим В. Горським, опублікованому на сторінках того самого тому «Наукових записок» [19].

біографічних матеріалів виявляється важливим для висвітлення різних аспектів творчості таких мислителів, як Микола Грот [24] і Лев Лопатін [12; 13], а ознайомлення з автобіографічними спогадами Семена Франка допомагає краще зрозуміти специфіку його оригінального філософування [27, с. 40]. Окрім того, велику історичну цінність має здійснена на підставі архівних матеріалів реконструкція обставин такого трагічного аспекту біографії вже згаданого П. Кудрявцева, як його арешт за часів сталінських репресій [48].

Як ми вже зазначали, однією з методологічних засад, що дає змогу активно наповнювати історико-філософське дослідження різноманітними біографічними матеріалами, є так званий культурологічний підхід. «Зароджуючись і стверджуючись як альтернатива гегелівському історико-філософському апіоризму та схематизму» [50, с. 20], цей підхід є своєрідним ідейним містком, що з'єднує сучасних киево-могилянських істориків філософії та представників київської академічної філософії дореволюційної пори, таких, зокрема, як Орест Новицький, Сильвестр Гогоцький, Памфіл Юркевич, Петро Ліницький, Олексій Козлов, Павло Тихомиров, Петро Кудрявцев та ін. Тож цілком логічно, що на сторінках НЗ і М можна знайти чимало матеріалів та міркувань щодо їхніх біографій. Однак на особливу увагу в цьому контексті заслуговує Олексій Гіляров. Саме він зробив останній і рішучий крок до концептуального осмислення історико-філософського процесу як складного взаємозв'язку логічного, культурно-історичного та індивідуального начал і тим самим найпереконливіше обґрунтував культурологічний підхід до вивчення історії філософії [50, с. 25]. Доволі символічно, що саме інтелектуальній біографії цього мислителя М. Ткачук присвятила окрему монографію [53]. На думку дослідниці, не варто забувати й про те, що важливою ланкою, яка з'єднала дореволюційних провідників культурологічного підходу з їхніми сучасними могилянськими послідовниками, стала діяльність низки представників академічної філософії, яким довелося працювати в Києві як за радянських часів, так і після проголошення незалежності України: «У тканину української історико-філософської науки розуміння сутності культури як простору спілкування і взаємодії, в якому знаходять реалізацію людські цінності й смисли, міцно ввійшло у 80-ті роки ХХ ст., визначивши теоретичні засади культурологічного підходу до історико-філософського дослідження, що став предметом

спеціальної рефлексії і послідовного втілення в працях В. Горського, С. Кримського, М. Поповича та ін.» [50, с. 21].

Що стосується радянської філософії більш ранніх часів, то саме аналіз, який враховує особистісні, біографічні аспекти історії філософії, створює передумови для виявлення багатьох важливих, але прихованих від побіжного погляду історичних тенденцій – як дуже сумних, так і позитивних. Зокрема, у своїх публікаціях Ярина Юринець, спираючись на вперше введені до наукового обігу архівні джерела й беручи до уваги різноманітні історико-культурні, соціально-політичні, дискурсивні й міждисциплінарні зв'язки, відтворює численні аспекти наповненого інтелектуальним змістом і надзвичайно трагічного життєвого шляху одного з найталановитіших представників покоління «розстріляного українського відродження» – філософа Володимира Юринця (1891–1937) [56–58]. Менш трагічною виявилася доля його сучасника, відомого українського мовознавця Михайла Калиновича (1888–1949), деякі продуктивні релігійно-філософські ідеї якого (сформульовані під час досліджень з індології) актуалізовано у статті Юрія Завгороднього [15]. Прикметно, що, вивчаючи той період життя свого героя, коли до початку сталінських репресій було ще порівняно далеко, Я. Юринець помічає, що «на початку 1920-х рр. українська філософська наука продемонструвала доволі потужний потенціал і здатність до конструктивної дискусії» [55, с. 78]. Не менш прикметно, що у статті Віктора Малахова, присвяченій методологічним засадам вивчення вітчизняної філософської думки 1960–1980 рр. [26], показано вузькість погляду, згідно з яким усі тодішні представники української академічної філософії тільки виконували роль слухняних гвинтиків марксистсько-ленінського ідеологічного механізму. Насправді навіть у ті роки в Україні було чимало філософів-особистостей (таких, скажімо, як Вадим Іванов або Анатолій Канарський), пошуки яких виходили за межі офіційної філософської ортодоксії. Зняти шори, що залишилися нам від радянської цензури, і встигнути розгледіти цю широту дає змогу метод «усної історії». Скористатися його перевагами можна все ще порівняно легко, позаяк «чимало з тих людей, які творили тодішню філософію, дякувати Богові, живі і нині й зберігають пам'ять і власну думку про ті часи. Тож історик філософії цього періоду, на щастя, поки що має справу не лише з текстами, письмовими свідченнями, а й з безпосереднім і живим (проте підвладним усім

спокусам самоінтерпретації) людським досвідом» [26, с. 30].

Сюжети й теми для плідної саморефлексії та подальших наукових досліджень сучасні киево-могилянські фахівці знаходять не тільки в біографіях представників академічно-професійної філософії (чи то радянської, чи то царської доби). Особливу увагу, як і можна було очікувати, привертає Григорій Сковорода. Він жив раніше за всіх згаданих героїв біографічних розвідок, його постать не вписується в жодні цехові рамки, утім, часто саме Сковорода дає сучасним дослідникам приводи для різноманітних міркувань та узагальнень, зокрема й щодо нагальних і гострих питань сьогодення. Скажімо, Ю. Завгородній говорить про існування духовного й навіть містичного зв'язку між особистістю Г. Сковороди та Києво-Могилянською академією впродовж усього її існування [14]. Сергій Капранов вважає, що Сковорода надзвичайно актуальний у наш час тому, що дає підстави для радикальної критики сучасної споживацької цивілізації [20]. Міркуючи над тим, яке місце посідала творчість Сковороди в контексті провідних течій європейської та української культури XVIII ст., Мирослав Попович доходить висновку, що насправді в нього можна знайти надзвичайну близькість до такого новітнього культурного феномену, як постмодернізм [43, с. 102]. Аналогічний висновок, але вже з опорою безпосередньо на особистість Сковороди та його *modus vivendi*, робить Денис Прокопов: для того, хто у своєму житті наполегливо практикував «вислизання», а перед смертю гордо констатував, що світ його ловив, але так і не спіймав, тісними є будь-які дисциплінарно-класифікаційні рамки й більше підходить постмодерністське сприйняття, яке відмовляється від однозначних оцінок і припускає можливість найнесподіваніших трансгресій [44].

Постать Г. Сковороди стає емблематичною і на тлі питання про цивілізаційну ідентичність України, що артикулюється й розв'язується в тісному зв'язку зі з'ясуванням її історичного, політичного й культурного положення між Росією (і ширше – Сходом) та Європою (Заходом). Погляд на Україну як на особливу ланку, що розташована саме між Сходом та Заходом і має внаслідок цього власну неповторну, наповнену найрізноманітнішими компонентами історію та культуру, обстоював у багатьох своїх публікаціях В. Горський, зокрема і в програмній статті з цієї теми [7]. Окрім того, він вважав однаковою мірою міфологічними наявні в сучасній українській культурі уявлення про Європу (Захід)

як абсолютне Зло або, навпаки, ідеал Істини, Добра й Краси [8]. Водночас у статті, присвяченій безпосередньо Сковороді (як специфічно українському інтелегентові), В. Горський схиляється до думки, що з двох дуже несхожих типів інтелігенції – західноєвропейського (індивідуалістичного) і російського (колективістського) – українському мислителю був явно ближчим перший тип, тобто західний [6, с. 68].

Проблема цивілізаційного вибору актуалізується навіть у зв'язку з таким, здавалося б, суто історико-філософським питанням, як схожість між Сковородою та Сократом. Зауважуючи, що до такого порівняння вдаються як російські, так і українські дослідники, відомий північноамериканський україніст Іван Фізер акцентує на тому, що і ті, і ті керуються дуже несхожими мотивами: «Російські дослідники, виходячи із засад імперської історіографії, порівнювали Сковороду, першого світського філософа в Російській імперії, з найвидатнішим філософом античного світу, їхня імперська ідеологія потребувала існування власного, не запозиченого із Заходу, філософського вчення. Щоб довести близькість Сковороди і Сократа, вони навіть вдалися до фальшивки. Нібито було знайдено невідомий твір Сковороди, в якому він сам виявив бажання бути російським Сократом» [54, с. 49]. Формула «Сковорода – український Сократ», на думку І. Фізера, цілкоміто позбавлена таких негативних конотацій, оскільки українські дослідники не схильні до грубих ототожнень і згадують про Сократа у зв'язку з такими зовсім не імперськими рисами Сковороди, як «мандрівний та чернечий стиль життя, його заглиблення в етичні норми поведінки, його діалогічна форма філософських роздумів» [54, с. 49].

В опублікованій вісьмома роками пізніше статті Ніни Поліщук представлено розгорнуту, підкріплену численними теоретичними аргументами й ретельно відрефлексованою методологією «українізацію» Сковороди, яка передбачає «дерусифікацію» та «вестернізацію» філософа, але кінцевою метою має його «універсалізацію» [42]. На нашу думку, і сам цей висновок, і – ширше – досвід осягнення такої постаті, як Сковорода, також можна було б певним чином універсалізувати. Систематичне застосування біографічного підходу, уважне вивчення біографій багатьох мислителів допомагає помітити доволі стійку тенденцію: філософам настільки властивий універсалізм, для них настільки тісні будь-які межі та кордони, що вони готові їх перетинати навіть тоді, коли це можливо лише «контрабандним» шляхом [36].

Список літератури

- Березюк Н. В. Сергій Трубецькой: історико-філософський аспект творчості / Н. В. Березюк // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2008. – Т. 76 : Філософія та релігієзнавство. – С. 62–68.
- Валявко І. В. До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: галльський (1932–1945) та марбурзький (1945–1949) періоди / І. В. Валявко // Магістеріум. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2006. – Вип. 23 : Історико-філософські студії. – С. 70–77.
- Валявко І. В. До інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського: празький період (1924–1932) / І. В. Валявко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – Т. 25 : Філософія та релігієзнавство. – С. 83–88.
- Гетман І. І. Два погляди на філософію Фрідріха Ніцше (Дмитро Чижевський і Лев Шестов) / І. І. Гетман // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2008. – Т. 76 : Філософія та релігієзнавство. – С. 69–72.
- Гетман І. І. Між смиренням і бунтом: образ Федора Достоєвського у творчості Льва Шестова / І. І. Гетман // Магістеріум. – К., 2008. – Вип. 30 : Історико-філософські студії. – С. 78–83.
- Горський В. С. Григорій Сковорода як тип українського інтелігента / В. С. Горський // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 1996. – Т. 1 : Філософія та релігієзнавство. – С. 65–71.
- Горський В. С. Де шукати Європу? (Погляд з позиції українського сьогодення) / В. С. Горський // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 1999. – Т. 8 : Філософія. Право. – С. 11–16.
- Горський В. С. Міф Європи в сучасній українській культурі / В. С. Горський // Наукові записки. – К. : Стило, 2000. – Т. 18 : Філософія та релігієзнавство. – С. 41–52.
- Горський В. С. Структура простору історико-філософського дослідження / В. С. Горський // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2005. – Т. 37 : Філософія та релігієзнавство. – С. 3–9.
- Грищенко В. Л. В. Екземплярський у релігійно-філософському житті Києва початку 20 ст. / В. Л. Грищенко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 1999. – Т. 8 : Філософія. Право. – С. 42–50.
- Грищенко В. Л. Основні напрямки релігійно-філософської творчості В. Екземплярського / В. Л. Грищенко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2002. – Т. 20 : Філософія та релігієзнавство. – С. 69–76.
- Жерибор О. І. Лев Лопатін: віхи академічної діяльності / О. І. Жерибор // Наукові записки. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2012. – Т. 128 : Філософія та релігієзнавство. – С. 72–83.
- Жерибор О. І. Проблема свободи волі у філософії Льва Лопатіна / О. І. Жерибор // Магістеріум. – К., 2010. – Вип. 39 : Історико-філософські студії. – С. 63–66.
- Завгородній Ю. Ю. Григорій Сковорода і відроджена Києво-Могилянська академія: до питання духовного зв'язку / Ю. Ю. Завгородній // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2003. – Т. 22, ч. 1 : Гуманітарні науки. – С. 74–78.
- Завгородній Ю. Ю. Особливості звернення до індійської релігійно-філософської традиції і культури академіка Михайла Калиновича / Ю. Ю. Завгородній // Магістеріум. – К., 2010. – Вип. 39 : Історико-філософські студії. – С. 79–85.
- Зав'їська М. Б. Історія філософії на перетині індивідуального та універсального: проєкт Карла Ясперса / М. Б. Зав'їська // Наукові записки. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2012. – Т. 128 : Філософія та релігієзнавство. – С. 46–53.
- Зав'їська М. Б. Образ філософії в екзистенційній парадигмі Карла Ясперса / М. Б. Зав'їська // Наукові записки. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2011. – Т. 115 : Філософія та релігієзнавство. – С. 36–40.
- З кийських архівів: В. В. Зеньковський і Університет Св. Володимира / публікація М. Ткачук // Магістеріум. – К. : Stylos, 1998. – Вип. 1 : Історико-філософські студії. – С. 112–122.
- Інтерв'ю з Віленом Сергійовичем Горським / Ю. Завгородній // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2002. – Т. 20 : Філософія та релігієзнавство. – С. 96–102.
- Капранов С. В. Григорій Сковорода і його вчення на початку третього тисячоліття / С. В. Капранов // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2003. – Т. 22, ч. 1 : Гуманітарні науки. – С. 78–80.
- Кошарний С. О. Поняття «життєвий світ» і джерела його походження у феноменології Гуссерля / С. О. Кошарний // Магістеріум. – К. : Stylos, 1998. – Вип. 1 : Історико-філософські студії. – С. 10–22.
- Кузьміна С. Л. Історико-філософське тлумачення тексту в альтернативних форматах історичної істини / С. Л. Кузьміна // Магістеріум. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2006. – Вип. 23 : Історико-філософські студії. – С. 3–7.
- Кузьміна С. Л. Творчість П. Д. Юркевича в контексті української філософської культури / С. Л. Кузьміна // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2002. – Т. 20 : Філософія та релігієзнавство. – С. 64–69.
- Летцев В. М. «Він мовби народився бути професором...» (До 150-річчя від дня народження Миколи Яковича Грота) / В. М. Летцев // Магістеріум. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – Вип. 13 : Історико-філософські студії. – С. 84–88.
- Лисий І. Я. Філософське життя як проблема історії філософської культури / І. Я. Лисий // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 1999. – Т. 8 : Філософія. Право. – С. 22–27.
- Малахов В. А. До методології дослідження вітчизняної філософської думки 60–80-х рр. ХХ ст. / В. А. Малахов // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2002. – Т. 20 : Філософія та релігієзнавство. – С. 30–32.
- Машенко Е. І. Семен Франк про суспільність і призначення філософії / Е. І. Машенко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2006. – Т. 50 : Філософія та релігієзнавство. – С. 39–44.
- Менжулін В. І. Актуальність Дюгенів (до питання про біографічний підхід у О. Ф. Лосєва) / В. І. Менжулін // Магістеріум. – К., 2008. – Вип. 30 : Історико-філософські студії. – С. 83–96.
- Менжулін В. І. Біографія філософа як мистецтво і наука у працях Арсенія Гулиги / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К. : Пульсари, 2009. – Т. 89 : Філософія та релігієзнавство. – С. 34–41.
- Менжулін В. І. Іван Сікорський очима його сучасників / В. І. Менжулін // Магістеріум. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – Вип. 13 : Історико-філософські студії. – С. 88–96.
- Менжулін В. І. Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2011. – Т. 115 : Філософія та релігієзнавство. – С. 18–25.
- Менжулін В. І. Карл Ясперс про роль особистості філософа в історії філософії / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К., 2010. – Т. 102 : Філософія та релігієзнавство. – С. 26–32.
- Менжулін В. І. Про біографічний аспект історіографії філософії : досвід дослідників з НАУКМА / В. І. Менжулін // Мультиверсум. Філософський альманах. – К., 2013. – Вип. 2 (120). – С. 70–79.
- Менжулін В. І. Психобіографічне підґрунтя психоаналітичних відкриттів та поняття «творчої хвороби» / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2008. – Т. 76 : Філософія та релігієзнавство. – С. 11–18.
- Менжулін В. І. Структуралізм, «смерть автора» і біографізм / В. І. Менжулін // Магістеріум. – К., 2010. – Вип. 39 : Історико-філософські студії. – С. 12–19.

36. Менжулін В. І. Філософська «контрабанда»: автобіографічний, біографічний і психоаналітичний аспекти / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К. : ВПЦ НАУКМА, 2012. – Т. 128 : Філософія та релігієзнавство. – С. 3–9.
37. Менжулін В. І. Філософські уподобання Івана Сікорського / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2005. – Т. 37 : Філософія та релігієзнавство. – С. 71–77.
38. Менжулін В. І. Хана Арентт як біограф / В. І. Менжулін // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2007. – Т. 63 : Філософія та релігієзнавство. – С. 31–36.
39. Пастушенко Л. А. Петро Кудрявцев: основні напрямки творчості / Л. А. Пастушенко // Наукові записки. – К. : Пульсари, 2009. – Т. 89 : Філософія та релігієзнавство. – С. 60–66.
40. Пастушенко Л. А. Соловійовська спадщина в інтерпретації Петра Кудрявцева / Л. А. Пастушенко // Наукові записки. – К., 2010. – Т. 102 : Філософія та релігієзнавство. – С. 54–59.
41. Пастушенко Л. А. Філософська спадщина Київської духовної академії в інтерпретації Петра Кудрявцева / Л. А. Пастушенко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2006. – Т. 50 : Філософія та релігієзнавство. – С. 68–73.
42. Поліщук Н. П. «Відкрита онтологія» філософської мови (філософія Г. Сковороди у контексті західного філософського мислення) / Н. П. Поліщук // Магістеріум. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2004. – Вип. 13 : Історико-філософські студії. – С. 50–55.
43. Попович М. В. Григорій Сковорода на тлі філософсько-релігійних рухів своєї доби / М. В. Попович // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2003. – Т. 22, ч. 1 : Гуманітарні науки. – С. 91–103.
44. Прокопов Д. Є. Григорій Сковорода: між філософією та оповіддю про неї / Д. Є. Прокопов // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2003. – Т. 22, ч. 1 : Гуманітарні науки. – С. 80–86.
45. Сватко Ю. І. Принцип «Подивись на Абсолют!» як загальнометодологічна засада сучасного історико-філософського дослідження / Ю. І. Сватко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2007. – Т. 63 : Філософія та релігієзнавство. – С. 3–10.
46. Сватко Ю. І. Предмет філософії як інструмент аналізу історико-філософської доби / Ю. І. Сватко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2005. – Т. 37 : Філософія та релігієзнавство. – С. 9–15.
47. Сватко Ю. І. Філософія як проблема історії філософії / Ю. І. Сватко // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2008. – Т. 76 : Філософія та релігієзнавство. – С. 3–11.
48. Ткачук М. Л. До життєпису Петра Кудрявцева: із матеріалів слідчої справи 1938–1939 років / М. Л. Ткачук, Л. А. Пастушенко // Магістеріум. – К., 2012. – Вип. 47 : Історико-філософські студії. – С. 68–101.
49. Ткачук М. Л. Вілен Горський: вчений, педагог, особистість / М. Л. Ткачук // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2002. – Т. 20 : Філософія та релігієзнавство. – С. 91–94.
50. Ткачук М. Л. Історія філософії в культурологічному вимірі (з досвіду київських істориків філософії XIX – початку XX ст.) / М. Л. Ткачук // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2002. – Т. 20 : Філософія та релігієзнавство. – С. 19–30.
51. Ткачук М. Л. Київський період творчості В. В. Зеньковського / М. Л. Ткачук // Магістеріум. – К. : Stylos, 1998. – Вип. 1 : Історико-філософські студії. – С. 28–37.
52. Ткачук М. Л. Сильвестр Гогоцький: матеріали до життєпису / М. Л. Ткачук // Наукові записки. – К. : Пульсари, 2009. – Т. 89 : Філософія та релігієзнавство. – С. 41–48.
53. Ткачук М. Л. Філософія світла і радості: Олексій Гіляров / М. Л. Ткачук. – К. : Укр. центр духовної культури, 1997. – 184 с.
54. Фізер І. Поняття самопізнання у Сковороди і Сократа: компаративне дослідження / І. Фізер // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 1996. – Т. 1 : Філософія та релігієзнавство. – С. 49–54.
55. Юринець Я. І. Біля витоків «радянської філософії» в Україні (1920–1930-ті рр.) / Я. І. Юринець // Наукові записки. – К. : Вид. дім «КМ академія», 2007. – Т. 63 : Філософія та релігієзнавство. – С. 74–78.
56. Юринець Я. І. Біля джерел «критики сучасної буржуазної філософії» (до історії української філософії радянської доби) / Я. І. Юринець // Магістеріум. – К., 2012. – Вип. 47 : Історико-філософські студії. – С. 49–55.
57. Юринець Я. І. Володимир Юринець: роки студентства у Львівському університеті / Я. І. Юринець // Магістеріум. – К., 2010. – Вип. 39 : Історико-філософські студії. – С. 86–90.
58. Юринець Я. І. З історії українських літературно-філософських дискусій 1920-х років: Володимир Юринець contra Микола Хвильовий / Я. І. Юринець // Наукові записки. – К. : Пульсари, 2009. – Т. 89 : Філософія та релігієзнавство. – С. 71–75.

V. Menzhulin

ON THE METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE BIOGRAPHICAL APPROACH WITHIN THE HISTORIOGRAPHY OF PHILOSOPHY (BASING ON THE MATERIALS OF NaUKMA PHILOSOPHY AND RELIGION DEPARTMENT PERIODICALS)

As the author has mentioned in one of his previous articles, active involvement of biographical components into the researches on the history of philosophy has been common for many scholars at NaUKMA's Philosophy and Religion Department. To confirm this statement and elaborate on it, the author analyses the articles published in the Department's periodicals since 1996. Special attention is paid to the methodological foundations for the biographical approach within the historiography of philosophy.

Keywords: history of philosophy, historiography of philosophy, methodological issues, biographical approach, cultural approach, new historicism, oral history.

Матеріал надійшов 16.03.2015